

ANMELDELSE

FINN COLLIN, DAVID BUDTZ PEDERSEN & FREDERIK STJERNFELT (red.): Menneskebilleder. Et analyseredskab. København: Hans Reitzels Forlag 2019. 244 sider. ISBN 9788741277318. Pris: 300 kr.

Menneskebilleder er et (tekst)analyseredskab, der baserer sig på normative antagelser og forståelser af mennesket, der flourer i samfundet og giver anledning til forskellige menneskesyn (Collin, Pedersen & Stjernfelt 2019:41). Forfatterne identificerer en række idéhistoriske forbindelser, der summerer op til og rammesætter otte forskellige menneskebilleder som for eksempel Homo economicus. Disse billeder ligger latent i baggrunden og er med til at bestemme, hvordan tekster produceres i hverdagen, for eksempel i forbindelse med politisk rådgivning i dagpengekommissionen, i psykiatrien, i Sundhedsstyrelsens vægttabsguide eller i debatten om offentlig forsørgelse. Bogen henvender sig ifølge bagsiden „til studerende på humanistiske universitetsuddannelser og professionshøjskoler og tilbyder sig som en støtte til tekstanalyser gennem studiet“. Menneskebilleder omtales som „frugtbare ressourcer, [der] både kan optræde som genstand for undersøgelse og som redskab til at belyse andre emner“ (s. 41). De er kilder til synsvinkler og begreber, og de studerende skal undersøge rivaliseringen mellem dem (s. 10). Forfatterne lægger op til en bred forståelse og brug af menneskebilleder, så den studerende for eksempel selv kan afkode, „hvilken adfærd der kan forventes, hvordan man leder ansatte, behandler statens borgere, og hvordan indsatsen vurderes og evalueres“ (s. 10) Heraf kan den kvikke læser udlede, at menneskebilleder som analytisk redskab bygger på en teoretisk forforståelse, hvor bestemte billeder producerer og reproducerer en særlig adfærd og forventninger til adfærd.

Den analytiske øvelse eller det analytiske kneb, om man vil, går så ud på at genfinde menneskebilleder i debatten, retorikken, i skriften – i teksten og dens ord, ordlyd, begreber og argumentation. Det er besnærende og taler umiddelbart til denne anmelders indre trang til at kategorisere og fremmane, diskutere og identificere grundlæggende diskursive strømninger, der præger vores samfund. Overførbarheden af de enkelte menneskebilleder til konkrete tematikker, cases og analyser er naturligvis ganske stor og på en måde befriende. Homo economicus over for Homo humanitatis og Homo emotionalis, hvor der så viser sig en snert

Homo deus. Disse kampe mellem menneskebillederne har forfatterne tidligere beskæftiget sig med i *Kampen om mennesket* fra 2018. Både den og nærværende bog er et resultat af kortlægningsprojektet „Humanonics. Mapping the Humanities“ (2011-2015). Der er noget legende over denne form for analyse, som en masse legoklodser, man hele tiden kan sætte sammen på nye måder, der skaber fede konstruktioner. Forfatterne pointerer selv, at der ikke er en metodisk strengthed, ej heller søger de i denne bog en videnskabelig dokumentation for deres teori (Collin, Pedersen & Stjernfelt 2019:9).

Der er dog ikke noget legende i bogens tilgang, der er præget af at sætte humanistisk viden på formel. Bogen er i to dele. Første del er den teoretiske, hvor teorien forklares, og otte menneskebilleder fremlægges: Homo humanitatis, Homo economicus, Homo faber, Homo socius, Homo nationalis, Homo sapiens, Homo emotionalis og Homo deus. Anden del består af en række cases, hvor menneskebilleder anvendes. Menneskebilleder er overordnede teorier om menneskets natur, interaktion og handlen i et fællesskab, men det er slående, at der ikke er noget legende menneskebillede, Homo ludens, eller noget omsorgsfuldt eller elskende menneskebillede, Homo amans. Forfatterne argumenterer flere steder for, at konteksten er afgørende for forståelsen af menneskebilleder. Nærværende anmelder blev hurtigt selv udfordret ud fra sin egen kontekstuelle – og subjektive – forståelse af menneskebilledet Homo faber.

Homo faber er et af menneskebillederne og måske det, der er genstand for flest „forskelligartede forestillinger“ (s. 64). Det er det redskabsbrugende menneske, som skaber og bruger teknologi (s. 113), og det former sig selv og samfundet igennem produkterne af sit arbejde (s. 63). Jeg blev i første omgang forført af mine egne forestillinger, da jeg forbinder udtrykket Homo faber med det enslydende værk af den schweiziske forfatter Max Frisch (1957). Værket udgør noget af det mere dannende fra min ungdomsuddannelse, og det har påvirket min tænkning og måde at kategorisere og kode empirisk materiale.

Max Frischs *Homo Faber* er fortællingen om den arbejdsomme, rationelle og logisk tænkende ingeniør Faber, der rejser verden rundt og måler og vejer alt og ikke vedkender sig tilfældigheder, kærlighed og dybere romantiske forhold. Men så styrter hans fly ned i Mexico, og han bliver hvirvlet ind i en kaskade af tilfældigheder, falder pladask for en ung kvinde (Sabeth) og mister grebet om både sin egen fortælling og egen skæbne. Bogens detaljer fra læsningen på tysk står hen, men en scene fra den senere filmatisering af Volker Schlöndorff i 1991 hænger ved. Ingeniøren Faber spilles af en tør Sam Shepard og den unge kvinde af en livsglad Julie Delpy. Billedet, jeg har i mit hoved, er fra en scene om morgenen på et pompøst hotelværelse i Rom, hvor Sabeth river det tunge velourgardin fra vinduet, springer grinende op i sengen, hvor Faber ligger, og

begynder at hoppe op og ned. Umiddelbart efter hører man hans fortællerstemme sige noget i retning af: „Hvad der gør hende glad, gør også mig glad. Alt andet betyder ikke så meget.“

En kende stereotyp, måske, men der er også en genkendelighed af de livtag, vi som mennesker nu engang tager, og som vi ikke bør sidde overhørig i vores analyser (jf. de Certeau 1984:111-14). Legen. Det legesyge og elskovsfulde udfordrer ingeniøren Faber og menneskebilledet Homo faber.

Menneskebilleder søger en fast orden i tingene og tillader kun i begrænset omfang den friktion, vi som mennesker behersker og navigerer i. Det levede forhold mellem det seriøse, alvorlige og legen, kærligheden er en konstant friktion i både statisk og dynamisk forståelse. Gnidningsmodstanden fastholder en orden, samtidig med at der også er en fremdrift. *Menneskebilleder* risikerer at være reducerende og deducerende i fortolkningen af teksten. Det er ikke en ukendt kritik fra lignende tilgange som livsformer, arketyper og personaer. Især da de skal være gensidigt udelukkende og fremstå som hinandens modsætninger (s. 36), men dog i tråd med diskursanalysen a la især Foucault være åben for, at kontrasterne ikke er støbt i beton, men dynamiske i den sproglige praksis, som er åben for påvirkning fra sociale og andre faktorer (s. 37). I udlægningen af menneskebillederne er det den herskende normative diskurs, som råder, og det ukontrollable afkræves at blive sat på formel som i Homo emotionalis, der er det følelsesstyrede menneske. Dette menneskebillede opstilles i modsætning til fornuftens Homo humanitatis (s. 103-4) og især rationalitetens Homo economicus (s. 108-10). Det bliver en fremstilling i følelsernes biologi med tryk på drift, begær og krop, det ukontrollable og fejlbarlige. Man kommer til at tænke på *Det uperfekte menneske* af Jørgen Leth, der på sin måde går i clinch med de rigtige forståelser og udfordrer de gængse normer for menneskesyn, men som så i Homo emotionalis ender med at blive indrammet af det menneskelige begær og den seksuelle drift.

Teorien om menneskebilleder er ikke blot et produkt af især den (relativt følelsestomme) idéhistoriske kontekst, men lægger også op til en subjektiv forståelse af omverdenen, hvor det ud fra bogen fremstår som herskende livssyn eller ideologier, der kæmper mod hinanden, og kun i mindre udstrækning er karaktertræk, forståelser og forestillinger, der forhandler og forhandles og gensidigt konstituerer hinanden i specifikke, relationelle sammenhæng. Det er på den måde idealtypiske menneskesyn, der er psykologisk og diskursivt fremstillet og kun i mindre udstrækning relationsbåret. Det udfordrer en antropologisk læsning og brug, især da menneskebilledet Homo socius for en antropolog virker mindre udfoldet og en kende stedmoderligt behandlet. Frederik Stjernfelt og Finn Collin fremproducerer dette menneskebillede ved hjælp af Herders „Volksgeist“ og

den amerikanske kulturanthropologi repræsenteret ved Franz Boas, Ruth Benedict, Benjamin Lee Whorf og Melville Herskovits (s. 73-76). Den amerikanske kulturanthropologi bliver fejlagtig fremført som „socialantropologien“ i kontrast til den fysiske antropologi (s. 73). Forfatterne kunne med fordel have lænet sig mere op ad den europæiske socialantropologi og udfoldet kulturbegrebet i en bredere forstand end blot den lingvistiske og kulturel relativistiske. Som en udløber af Homo socius har Homo nationalis fået sit eget menneskebillede. Dette kapitel, som er skrevet af Uffe Østergaard, virker efter denne anmelders mening væsentlig bedre gennemarbejdet. Med referencer til blandt andre Benedict Anderson, Eric Hobsbawm og Terence Ranger opstiller Østergaard et dynamisk Homo nationalis-menneskebillede med forestillingsevner og handlekraft i og med nationalstatsidentifikation.

Menneskebilleder bygger på diskursiv teori, og som Michel de Certeau bemærkede om Foucaults tilgang, er det altid muligt at se diskursiv teori som forførende fiktioner (de Certeau 2000 [1986]:191). Det kan vel at mærke siges om alle teorier, der fremføres som fortællinger. Det er et særligt system, hvor teksterne transformerer og skaber nogle meget overbevisende beviser på, at de er troværdige (s. 191). Analysen foregiver at udslette sig selv bag en lærdom og bag et sæt af taksonomier, som det ivrigt manipulerer. Balletdanseren er forklædt som bibliotekar (s. 192).

Menneskebilleder er inspireret af både Kuhns paradigme og Foucaults episteme, hvilket da også diskuteres af forfatterne. I bred forstand sætter en diskurs rammerne for, hvilke positioner der tales og kan tales ud fra, og bestemmer, hvilke udsagn der kan accepteres. Menneskebilleder – eller *magtbilleder* – er et udtryk for en diskurs, der befinder sig et felt, som allerede er struktureret af en strukturerende magt (Jensen 2013:138-39). De udstikker regler og normer for, hvordan der kan handles inden for diskursen, og hvem man lytter til (og ikke lytter til). Diskursanalysen foregiver kun at vise, men ikke at forklare, hvordan det virker (de Certeau 1984:45-47). Diskurserne skjuler, hvad vi ikke ved, det udsagte og ikke-skrevne, det levede hverdagsliv i sit fulde flor. De Certeau bruger togkupéen som metafor for sin kritik af diskursteoretikere. „Glas og jern producerer spekulative tænkere eller gnostikere. Denne afskæring er nødvendig for fødslen, uden for disse ting, men ikke uden dem, af ukendte landskaber og vores intime fortællingers underfundige fabler“ (op.cit.112). Togkupéen er et bur af glas og jern, der afgrænser fra hele den verden, som toget kører igennem. Citatet udtrykker, hvordan de diskursive fortællinger er med til at forme vores forståelse af verden, men ikke skal udelukke alle de andre indtryk og udtryk, som udgør verden og menneskers fortællinger om den.

Anden halvdel af bogen består som nævnt af konkrete cases, og de udmærker sig alle ved at være inddragende og samfundsrelevante, og igennem menneskebilleder formår de at belyse forskellige forståelser, der kommer til udtryk og kæmper mod hinanden i for eksempel diskussioner om offentlig forsørgelse, teknologisynd og velfærdssamfund, forståelser af psykisk sygdom og overvægt og opfattelser af børn, forældreskab, dannelse og uddannelse. Et godt eksempel er Rolf Hvidfeldt, Camilla Dindler og Gorm Larsens artikel „Orden og uorden – om menneskebilleder i psykiatrien“, der forsøger at udfordre de normative menneskebilleder i diskussionen af selvsamme ud fra patientjournaler i psykiatrien. De lykkes med at illustrere den analytiske værdi af menneskebilleder, idet der hurtigt kan identificeres nogle mønstre i materialet (s. 146-49).

Det stærkeste bidrag er Marie-Elisabeth Lei Holms „Grænsekrig og fredsftaler – noget om at spore, bruge og blive klogere på menneskebilleder i litteraturen“, hvor hun formår at arbejde med nuancer i menneskebilledanalysen og diskuterer og udfordrer menneskebilleder som analyseredskab ud fra Yahya Hassans digte. Måske fordi som hun selv skriver om Hassans skrivemetode: „Bevægelsen mellem forskellige identitetspositioner munder imidlertid ikke ud i et nyt holdepunkt, men synes snarere at gentage sig selv i en endeløs oscillation mellem divergerende positioner“ (s. 221). I sine digte nægter Hassan at indtage den normative position og lade sig „definere“ af samfundet. Hans tekster udfordrer og kræver mere af menneskebilleder som analytisk værktøj, og der må arbejdes med en højere grad af kompleksitet og kreativitet. Menneskebilleder som analyseredskab kommer her til kort, da den ellers så konforme og uniforme analyse bliver udfordret af en empiri, der fornægter diskursens strukturerende magt.

Menneskebilleder tilbyder absolut en mulighed for at lægge et lag til tekstanalysen, men der er en iboende begrænsning. Analysen kan hurtigt komme til at fremstå som en selvopfyldende profeti, hvor man som empiridrevet og praksisorienteret antropolog har svært ved ikke at sidde tilbage med en følelse og tanke om alle de menneskebilleder, der ikke er repræsenteret i teorien eller analyserne. Grundidéen med at identificere og ekspliciterede de historisk forankrede og indlejrede menneskesyn, vi som mennesker typisk „har med os“, er dog både god, interessant og anvendelig.

Litteratur

- De Certeau, Michel
1984 The Practice of Everyday Life. Berkeley, LA: University of California Press.
2000 [1986] Heterologies. Discourse on the Other. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Frisch, Max
1977 [1957] Homo Faber. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Jensen, Anders Fogh
2005 Mellem ting. Foucaults filosofi. København: Det lille Forlag.

Leth, Jørgen
2010 Det uperfekte menneske. Scener fra mit liv. København: Gyldendal.

Pedersen, David Budtz, Finn Collin & Frederik Stjernfelt (red.)
2018 Kampen om mennesket. Forskellige menneskebilleder og deres grænsestrid.
København: Hans Reitzels Forlag.

*Lars Richard Rasmussen
Studieadjunkt
Institut for Antropologi
Københavns Universitet*